

УДК 099:027.021(477.83-25)''18/19''

ТИПОЛОГІЯ НАУКОВОЇ КНИГИ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС

Рената САМОТИЙ

*Національний університет "Львівська політехніка",
вул. Професорська, 1, м. Львів, 79013, Україна, тел. (0322) 258-21-63*

Наукова діяльність, відтворена в друкованій формі, – цінне джерело дослідження видавничої справи навчального закладу, історії науки і техніки. Актуальність розвідки полягає у спробі вивчити видавничу справу науково-освітнього осередку, дослідити величезний за обсягом і яскравий за змістом, нагромаджений, але не проаналізований і не систематизований матеріал, що стосується видання наукової літератури у Львівській політехніці.

Ключові слова: видавнича діяльність, видання наукове, фундаментальне, прикладне, експериментальне, серіальне, збірка наукова, тематична, монографія наукова.

Проблема, про яку йдеться в цій невеликій розвідці, стосується визначення тематико-типологічних аспектів наукової книги у видавничій справі одного з найстаріших технічних закладів Східної Європи, який 2004 р. святкував свій 160-річний ювілей – Національного університету "Львівська політехніка". З уваги на загальноприйнятну періодизацію ми обмежимося часом від створення навчального закладу до 1939 р.

Питання видавничої діяльності центрів науки та освіти розглядали ще у 20-х рр. минулого століття на шпальтах часопису "Бібліологічні вісті"¹. Цій проблематиці присвячено низку дисертаційних робіт: Т. Варава, Т. Вересовської, О. Дроздової, С. Зворського. Виголошено чимало змістовних доповідей з цього приводу на різних престижних конференціях. Висвітлення історії та сьогодення відомих державних видавництв України знаходимо в роботах В. Сердюка на сторінках Вісника Книжкової палати України. Привертає увагу поява першого наукового видання про становлення університетського друкарства нашої держави, автором якого є М. Тимошик².

Науково-видавничу діяльність провідних російських академічних установ та закладів освіти останнього десятиліття ХХ ст. розглядають у своїх публікаціях Е. І. Колчинський, М. Б. Конашев, Р. В. Петров, В. І. Васильєв, В. Є. Апер'ян та ін. у журналі "Научная книга"³.

Проблеми і сучасний стан книговидання у навчальних закладах досліджує російський автор Є. П. Шеметова, зокрема цій тематиці присвячено її публікацію у збірнику

¹ Дем'янюк В. Видавничу діяльність Всеукраїнської Академії наук // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 1–4. – С. 6; Видавничу та бібліотечну діяльність товариства "Просвіта" у Львові за 60 років свого існування // Бібліологічні вісті. – 1929. – № 4. – С. 72–73.

² Тимошик М. Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999. – Київ: Наша культура і наука, 1999. – 308 с.

³ Колчинский Е. И., Конашев М. Б. Научно-издательская деятельность С.-Петербургского филиала ИИЕТ РАН в 1997–2002 гг. // Научная книга. – 2002. – № 3–4. – С. 9–12; Петров Р. В., Васильев В. И. Издательская деятельность РАН: практика последнего десятилетия // Там же. – 2001. – № 4. – С. 2–26; Аперьян В. Е. Издательское дело академических учреждений в 2000 г. // Там же. – 2001. – № 2. – С. 2–7.

“Книга: исследование и материалы”⁴; випуск наукової і навчальної літератури у видавництві МДУ висвітлює Н. С. Тимофєєва (“Научная книга”)⁵.

Проблемам типологічної класифікації наукових видань і дослідженню в галузі теорії та практики наукового книговидання присвятили свої праці вітчизняні й закордонні дослідники – С. Кулешов, Г. Швецова-Водка, Н. Зелінська, А. Черняк, Б. Тяпкін, А. Маркушевич, А. Гречихін, Б. Якимович, А. Жбіковська-Мігонь, А. Тросколянський та ін.⁶.

Про сучасну діяльність Видавництва Львівської політехніки є інформація в газеті “Просвіта”⁷, опубліковано змістовне інтерв’ю з директором І. Паров’яком з нагоди 10-річного ювілею видавництва у часописі “Друкарство”⁸. Проаналізовано проблеми і перспективи діяльності видавництва при вищому навчальному закладі (публікація у Віснику Дніпропетровського Національного університету, серія “Журналістика”)⁹.

Історія видання наукової літератури у Львівській політехніці має близько ста шістдесят років. Вона сягає ще тих часів, коли Технічна академія (так у 1844–1877 рр. називався навчальний заклад) була єдиним вищим технічним закладом на теренах України і Польщі. За ці понад півтора століття створено своєрідний літопис поступу науково-технічної думки, який нараховує тисячі книжкових та періодичних видань.

Особливістю тривалого періоду видавничої діяльності Львівської політехніки була відсутність власної поліграфічної бази, зумовлена недостатнім фінансуванням самого освітнього закладу. Незважаючи на це, вчені-політехніки знаходили можливість оприлюднювати результати своєї наукової праці у різних громадських, непрофесійних і некомерційних видавничих осередках. Політехніки також мали підтримку приватних видавців і меценатів. Отже, згадаємо деякі друковані видання львівських політехніків, а також персональні здобутки окремих учених, втілені у друкованій формі. Це – підсумки науково-дослідної діяльності визначних науковців, їхнього внеску у світову науку, увіковічення досягнень наукових шкіл, які вони створили і розвинули.

Необхідно зазначити також, що у зв’язку з певними історичними обставинами і суспільно-політичною ситуацією Галичини, видання були переважно польсько- та

⁴ *Шеметова Е. П.* Современное состояние и проблемы регионального вузовского книгоиздания (на примере сибирского региона) // Книга: исследование и материалы. – Москва: Наука, 2002. – Сб. 80. – С. 214–229.

⁵ *Тимофеев Н. С.* Издательство МГУ наращивает объем выпуска научной и учебной литературы // Научная книга. – 1999. – № 3–4. – С. 65–66.

⁶ *Кулешов С. Г.* Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. – Київ: Укр ІНТІ, 1995. – 190 с.; *Швецова-Водка Г. М.* Типологія книги. – Київ: Кн. палата України, 1999. – 78 с.; *Зелінська Н.* Наукове книговидання в Україні: історія та сучасніший стан. – Львів: Світ, 2002. – 268 с.; *Гречихин А. А.* Современные проблемы типологии книги. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 1989. – 247 с.; *Маркушевич А. И.* Эволюция научной книги в Западной Европе // Пятьсот лет после Гутенберга. 1468–1968. – Москва: Наука, 1968. – С. 239–287; *Тяпкин Б. Г.* Научная и производственная литература. Типологическая характеристика. – Москва: Моск. полиграф. ин-т, 1975. – 62 с.; *Черняк А. Я.* Типология технической книги. – Москва: Моск. гос. ин-т. культуры, 1974. – 49 с.; *Якимович Б.* Іван Тиктор – видавець // Видання Івана Тиктора та концерну “Українська преса”: Бібліогр. покажчик (1923–1977). – Львів, 2000. – С. 5–26; *Zbikowska-Migoń A.* Książka naukowa w kulturze Polskiego Oświecenia. – Warszawa; Wrocław: PWN, 1977. – 197 s.; *Troskolanński A. T.* O twórczości: Pismnictwo naukowo-techniczne. – Warszawa: PWN, 1978. – 477 s.

⁷ *Луцький Л.* Українська технічна книга. Насущна, як хліб // Просвіта. – 2001. – Ч. 5. – С. 9.

⁸ *Паров’як І.* Видавничі традиції Львівської політехніки // Друкарство. – 2003. – № 1. – С. 17–19.

⁹ *Самотій Р.* Проблеми і перспективи діяльності видавництва при вищому навчальному закладі (на прикладі Видавництва Національного університету “Львівська політехніка”) // Вісник Дніпропетровського університету: Літературознавство. Журналістика. – Дніпропетровськ, 2003. – Вип. 6 / За матер. конф. “Масова комунікація в Україні та інформаційний виклик XXI століття”. – С. 294–299.

німецькомовними*, хоча для багатьох учених-українців це був найбільш плідний науково-творчий період.

Розвиток прикладної і технічної науки другої половини XIX ст., специфіка наукової діяльності та особливості її структури вплинули на те, що динамічно створювалися і змінювалися види наукової літератури. Традиційно класифікація творів друку до кінця XIX ст. базується на відмінностях у їхній тематиці і функціях. Важливим орієнтиром для окреслення типології видань у нашій роботі став також характер представленої в науковому творі інформації. У процесі написання статті використано особливі типоформівні ознаки, а саме: поліграфічну форму відтворення інформації, ступінь узагальнення, структуру видання, характер викладу матеріалу (індивідуальний авторський стиль подання інформації, обрання жанру наукового твору). Отже, можна виділити наукову літературу таких типів: видання фундаментальних досліджень; прикладні та експериментальні наукові видання; відбиток з часопису; науковий нарис; монографія; доповідь, науковий огляд і тези, об'єднані у тематичних збірках; збірки праць; багатотомні праці, серіальні видання.

Найвагомішими з погляду розроблення важливих теоретичних засад і довговічності – є видання фундаментальних досліджень. З плином часу таке видання стає джерелом дослідження історії науки. Наукові надбання вчених Львівської політехніки широко представлені у всіх галузях фундаментальних досліджень. Прикладом може бути об'ємна, 900-сторінкова праця В. Зайончковського *“Wykład nauki o równaniach różniczkowych”* (1875) або фундаментальна, найбільша за обсягом у тогочасній світовій науковій літературі праця К. Бартеля *“Perspektywa malarska”* (1928), переклад якої здійснено багатьма мовами.

Результати фундаментальних досліджень, які можна використати в науковій сфері і в практичній діяльності, вміщено у прикладних наукових виданнях. Усі науководослідні роботи, результати експериментів, спостережень проведених у лабораторіях, на дослідних станціях, які спиралися на ґрунтовну теоретичну базу, втілено в друкованих працях з різних інженерних галузей: *“Technologia nafty i wosku ziemnego”* (1889), *“Przeróbka chemiczna drewna”* (1904) Б. Павлевського, *“Roboty wodne”* (1894) Й. Піхтера та ін.

Найпоширеніший тип у видавничому масиві – це експериментальні наукові видання, які містять результати спеціальних, технологічних розробок з різних галузей техніки. Їх відрізняє вузька проблематика, орієнтація на конкретного читача: *“Badanie piwa i piwa Warszawskie”* (1882), *“Konserwowanie drzewa”* (1887) Б. Павлевського; *“Zapobieganie wylewów rzek za pomocą zbiorników”* (1909) М. Матакевича; *“Zadania poszczególnych pracowni badawczych w dziedzinie miernictwa elektrycznego”* (1937) В. Круковського та багато інших.

Тісний зв'язок між практикою і виробництвом диктував специфічні умови видавничого втілення результатів досліджень. Спочатку інформація з'являлася у фахових часописах як повідомлення, а згодом, якщо вона мала схвальні відгуки, її відтворювали засобами оперативної поліграфії. У другій половині XIX і на початку XX ст. впроваджено оптимальний, з огляду на фінансові витрати і оперативність, з якою можна було тиражувати великий потік науково-технічної інформації, вид поліграфічного відтворення – відбиток з часопису. Матеріальна конструкція такого типу видання характеризується простотою оформлення, паперовою палітуркою і зручним у використанні форматом. Як відбитки з публікацій у різних часописах окремим накла-

* Україномовна природничо-технічна наука тільки починала зароджуватись у другій половині XIX ст.

дом виходять наукові праці: *“Analityczne oznaczenie linii wpływowych dla łuku parabolicznego dwu i bezprzegubowego”* (1883) М. Тульє, *“Pravidła podziemności liczb na podstawie teorii przystających”* (1886) П. Дзівінського, *“O oszczędnem projektowaniu sieci komunikacyjnej nowoczesnego miasta”* (1931) І. Дрекслера та багато ін.

Оскільки вчені Львівської політехніки окрім викладацької в переважній більшості, займалися і виробничою діяльністю не тільки в навчальних майстернях, лабораторіях, дослідних станціях, то багато хто з них міг активно впроваджувати свої ідеї у практику. Результатом цієї роботи була публікація численних висновків, методичних розробок і рекомендацій, інструкцій, практичних керівництв (так званий різновид книги на допомогу виробництву). Цей масив друкованої продукції, який відзеркалював результати безпосередніх лабораторних досліджень у поєднанні із застосуванням на виробництві, мав скромне і раціональне поліграфічне оформлення та доволі великий наклад.

Львівська політехніка посідала помітне місце у світовій науці. Визначні науковці були членами багатьох академічних установ і публікували свої праці в тематичних збірках відповідних закладів. Результати наукових досліджень (оповіді, звіти, тези) виходили в друкованій формі.

У *“Sprawozdaniach komisji fizyograficznej”* є низка публікацій визначного українського ботаніко-географа, дослідника карпатської флори професора Є. Волошача: *“Trzeci przyczynek do Flory Pokucia”* (1890), *“O roślinności Karpat między Łomnicą i Oporem”* (1892), *“Sprawozdanie z wycieczek botanicznych w Karpaty Stryjskie i Samborskie”* (1892).

Член Президії нафтового конгресу в Парижі, один із засновників європейської школи геохімії нафти, видатний український вчений і громадський діяч Р. Залозецький у 1900 р. виступав з доповіддю, присвяченою проблемі твердих вуглеводних нафтових залишків.

Визначні науковці інформували громадськість про діяльність форумів у серіях наукових оглядів: І. Дрекслер – *“Uwagi o przebiegu I Zjazdu urbanistów polskich w Krakowie i Katowicach”* (1930); М. Губер – *“Z II Międzynarodowego Kongresu Mechaniki Technicznej w Zurichu”* (1926).

Велику групу наукової літератури становлять узагальнені видання, що базуються на глибоких теоретичних засадах і є результатом багатолітніх досліджень. Найвизначніші вчені з великим науковим доробком, творці наукових шкіл видавали багатотомові праці. Серед великої кількості видань наведемо такі: *“Skarb architektury w Polsce”* (1907–1916), в чотирьох томах Я. Зубжицького; *“Budownictwo ogólne”* (1925), у двох томах Т. Обмінського; *“Myśli przewodnie fizjologii roślin”* (т. 1, 1923), (т. 2, 1933), Е. Годлевського. Два томи праці Е. Гаусвальда *“Przemysł”* видано 1926 р.; у перший том увійшли теоретичні аспекти з курсу лекцій, який він читав у Політехніці, другий – був присвячений науковій організації праці та засадам адміністративної діяльності.

Аналізуючи масив друкованих праць Львівської політехніки, варто виокремити такий різновид наукового видання як збірка. Наприклад, на честь М. Тульє – визначного вченого в галузі будівельної механіки, який 40 років присвятив науково-дослідній і педагогічній праці, 1931 р. видано ювілейний збірник праць *“Księga Pamiątkowa prof. M. Thulljego”*. До збірника увійшли статті різної інженерно-технічної тематики, авторами яких були вчені Політехніки: *“Przyczynek do tyczenia luków metodą biegunową”* К. Вайгеля з геодезії; *“Z teoryj luków bezprzegubowych”* В. Бужинського (механіка); *“Zalomy spodków drogowych w sąsiedztwie mostów”* Е. Братро (будівництво шляхів).

Доволі численною постає група серійних видань, збірників різних підрозділів Політехніки. Ці видання є важливим джерелом наукової інформації, яка не потрапляла

до періодики: наукові праці; матеріали з вузькоспеціальних проблем, що віддзеркалювали напрями досліджень; звіти як результати дослідів і спостережень, які провадилися у структурних підрозділах навчального закладу: *“Prace Instytutu uprawy roślin Politechniki Lwowskiej w Dublanach”* – збірник наукових праць виходив протягом 1925–1930 рр.; *“Spostrzeżenia meteorologiczne dokonane w Obserwatorium S.P. we Lwowie”* (1910); *“Wyniki spostrzeżeń meteorologicznych dokonanych w Obserwatorium S.P. we Lwowie”* (1910) (обидва видання редагував проф. Л.Грабовський); *“Sprawozdanie z czynności Krajowej Ceramicznej Stancii Doswiadczałnej przy S.P. we Lwowie”* (збірник звітів дослідницької роботи станції виходив упродовж 1910–1914 рр.).

Вчені Політехніки, акумулюючи певні висновки за окремими темами досліджень, публікували теоретичні узагальнення в наукових нарисах. Ось деякі з них: *“Rys historyczny rozwoju dróg żelaznych”* (1880) Р. Гостковського; *“Krótki rys teotyj funkcyj periodycznych jednej zmiennej”* (1885) П. Дзівінського; *“Krótki rys historyczny rozwoju lokomotyw”* (1926) В. Мозера.

Монографія – найрозповсюдженіше класичне наукове видання, яке відзначається повнотою та опрацьованістю матеріалу, документально фіксує теоретичні й експериментальні дослідження, започаткування і розвиток наукових шкіл тощо. Практично кожен з визначних політехніків створив працю, яка була підсумком певного періоду наукових пошуків. За браком місця наведемо лише деякі з них: *“Genesis der Holzbaukunst als Beitrag zur Kulturgeschichte der Slaven”* (1901) Т. Обмінського; *“Psychologiczny kierunek umiętej organizacj”* (1930) Е. Гаусвальда; *“Teoria operatorów liniowych”* (1931) С. Банаха.

Навіть вибірковий огляд видань наукової літератури учених Львівської політехніки в типологічному аспекті свідчить, що розглянутому масиву джерел притаманна певна особливість, а саме – зміна функції наукового видання в часі. Первісним завданням наукової книги була констатація і консервація наукового доробку вчених. Потім вона стала фундаментом творчої праці, і, нарешті, інструментом розповсюдження знань у різних галузях не тільки науки, але й виробництва.

Важливою типологічною ознакою є обсяг публікацій. Переважна їх більшість (за сучасною класифікацією) належить до групи брошур – книжкових видань обсягом від 4 до 48 сторінок. Таке поліграфічне відтворення характерне для нарисів, прикладних та експериментальних наукових видань, відбитків з часописів.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що науковці та викладачі Політехніки створили масив наукових текстів, сформували повну жанрову палітру публікацій з використанням наукової термінології і засадничих рис стилю. Отже, відбувалося якісне зростання видань у часі.

Наукова книга в Політехніці (1844–1939) представлена широким спектром типологічних різновидів за різними ознаками, а саме: характером інформації, ступенем узагальнення, структурою та жанрами.

Окремої систематизації потребують видання радянського періоду. Наукова діяльність учених навчального закладу, втілена у друкованій формі, вся сукупність наукової літератури, що виходила у Львові, у видавництвах Києва, Москви, Риги, Ленінграда та інших міст виходить велику групу видань, які потребують ґрунтовного аналізу. Особливий масив – це видання Політехнічного інституту з 1957 (від часу активізації науково-дослідної роботи, розвитку нових перспективних напрямів досліджень) до 1993 р. За результатами науково-дослідної роботи тільки в 50–60-ті рр. учені інституту видали 217 монографій, з 1964 р. виходив Вісник наукових робіт на 70 друкованих

аркушах. Згодом Політехніку затверджено головним навчальним закладом з видання п'яти республіканських міжвідомчих науково-технічних збірників: "Електричні мережі і системи", "Автоматизація виробничих процесів у машинобудуванні і приладобудуванні", "Геодезія, картографія і аерофотозйомка", "Розробка нафтових і газових родовищ". І нарешті, сучасний етап оприлюднення наукової книги в Національному університеті "Львівська політехніка" має свої особливості. Весь друкований масив наукової літератури авторства учених-політехніків – це не лише продукція видання різних видавництв в Україні та за її межами, але також і власного видавництва, що діє при навчальному закладі.

Львівська політехніка, як потужний науковий і навчальний осередок, ініціювала створення власного видавництва у квітні 1993 р. на базі вже чинних друкарні та редакційно-видавничих відділів при навчальній і науковій частинах. Пріоритетні напрями в діяльності видавництва – випуск навчальної літератури, а також вузькоспеціальних книг з різних галузей знань. Серед них найбільшою є група монографічних видань з економіки, суспільних наук, широко представлено блок технічних дисциплін. Численною є інша група видань – збірки наукових праць, збірники матеріалів міжнародних та українських наукових конференцій, тези доповідей. Видавництво також друкує автореферати кандидатських і докторських дисертацій. Отже, наукова література в сучасній видавничій діяльності Львівської політехніки представлена широким тематико-типологічним спектром видань.

У цій розвідці ми лише торкнулися великого за обсягом матеріалу, що стосується малодосліджених сторінок діяльності найстарішого технічного навчального закладу України. Тим часом вартує уваги цікавий масив літографованої книжкової продукції, що видавалася у Львівській політехніці на межі XIX і XX ст. – курсів лекцій з різних предметів. Попереду також повернення до наукового обігу історичних матеріалів, видань технічної навчальної літератури, того надбання, яким справедливо пишається Львівська політехніка.

TYOLOGY OF SCIENTIFIC BOOK OF THE LVIV POLITECHNICS: HISTORICAL FORESHORTENING

Renata SAMOTYJ

*National University Lviv Politechnic,
STL, 1, Profesors'ka Str., Lviv, 79013, Ukraine, phone (0322) 258-21-63*

Typology of the scientific book in publishing activities of scientific representatives of the Lviv Politechnics considered in historical aspect is proposed. Scientific activity and its publishing activity is a valuable source in the history of publishing activity in the institution, in the history of science and technics.

Key words: publishing activities, scientific publications, subject sets, scientific monographs, scientific essays, multivolume publications.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2004

Прийнята до друку 27.12.2004